

KALENDORINIŲ ŠVENČIŲ APEIGINĖ TAUTOSAKA IR ŠIUOLAIKINĖS AKTUALIJOS

VANDA MISEVIČIENĖ

Kalendorinės šventės — žemdirbių gyvenimo ir veiklos gairės. Kasmetiniame gamtos rato bėgsme jos žymėjo išskiliuosius, kulminacinius taškus. Vieni siejosi su metinėmis, ypač saulėgrąžos datomis, kiti — su darbu. Kalendorinės šventės išsidėsto pagal metų laikus arba atitinka sezoninės žemdirbių veiklos ciklus. Jos iš esmės yra skirtos žmogaus darbinei veiklai, jų tikslas ir pagrindinė idėja — padėti nelengvame jo darbe. Tad šventės savaip rikiuodavo valstiečių darbų ir užsiėmimų seką. O iš kartos į kartą greta ūkinės veiklos patirties buvo perteikiamas dvasinis senolių palikimas, dvasinis kelrodis — švenčių tradicijos.

Liaudies tradicijos — labai talpus ir mokslinės, ir kultūrinės apyvartos terminas. Siauresne prasme jis suvokiamas kaip liaudies papročiai, apeigos bei su jais susijusi žodinė ir muzikinė liaudies kūryba. Visa tai sudėtinga ir kompleksine forma atspindi archainę žmonių pasaulėjautą, o ištisa veiksmų — iškilmingų ritualų, apeiginių burtų ir kt. — sistema siekiama užtikrinti žmogui gerovę ir ateitį, jo išminties, patyrimo išlikimą būsimoje kartose.

Nereikia nė įrodinėti, kad papročių bei apeigų reikšmė žmonijos istorijoje yra labai didelė. Tuo paaiškinamas ir tvirtas tradicijų pastovumas. Ir vis dėlto tradicijos nėra nepajudinamai nekintamos — jos kūrėsi, gyvavo ir gludinosi per amžius kartu su istorine žmonijos raida. Lietuvių liaudies tradicijos nepasiekė mūsų savo pirmapradžiu pavidalu, nepažįstame net jų pilnatvės. Ypač didelį poveikį tradicijų tāsai turėjo krikščionybės priėmimas. Kalendorinių apeigų tautosaka liudija, kad kai kurias šventes lietuviai visai prarado arba pasistūmėjo jų šventimo datas. O didžioji švenčių dalis susiliejo su krikščioniškomis, tiksliau — įsitvirtino, savaip pratęsdamos, praturtindamos visą šventinį ritualą. Švenčių tradicijose dabar galima įžvelgti įvairių epochų pasaulėjautos atspindžių.

Tradicijų įvairovei dar įtakos turi ir regioniniai ypatumai. Ne visose Lietuvos dalyse šventės švęstos vienodai. Galima pasakyti, kad kiekvienoje šeimoje buvo laikomasi savo tradicijų, priklausomai nuo vietos savitumų, nuo šeimos socialinio statuso ir pan. Nedidelės, neturtingos šeimos švęsdavo kukliai, atiduodamos duoklę tik būtiniausiems, paveldėtiems iš protėvių švenčių apeigų momentams. Turtingesnės, gausesnės šeimos šventėms užsimodavo plačiai, siekdamos

laikytis visų tradicijų, kartais net pasiskolindamos kokių nors prašmatnesnių, įdomesnių apeigų elementų iš kitų regionų, kraštų.

Šitokiam skolinimuisi, netgi papročių bei apeigų suvienodėjimui mūsų laikais atsiranda itin palankios sąlygos. Tą skatina spaudoje skelbiami populiarūs straipsniai, kuriuose pateikiama įvairių žinių apie kaiendorines šventes, neryškinant ir nepabrėžiant atskirų regionų ypatumų. Nemažai įtakos turi intensyvi gyventojų migracija, o dar daugiau — jaunosios kartos abejingumas tradicijoms. Jų reikšmės, savitumo nesuvokimas, nebranginimas arba paprasčiausias nežinojimas greitina vertingų ir gražių papročių nykimą.

Jau kurį laiką, o ypač pastaruoju metu oficialios kultūros ir švietimo įstaigos rūpinasi gaivinti ir populiarinti liaudies kalendorines šventes. Kai kada ryškėja tendencijos padaryti tas šventes masines, sutraukiant švęsti drauge dideles žmonių minias. Negalima būtų peikti pastangų daryti žmonėms gera, teikti jiems malonią atvangą nuo kasdienių darbų. Tačiau geidžiamas rezultatas pasiekiamas ne tik turint gerų norų, gabumų. Svarbiausia čia — perprasti tai, ko imies. Reikia išmanyti liaudies kalendorinių švenčių tradicijas: apeigas, papročius ir su jais susijusią tautosaką, reikia suvokti viso to esmę, pažinti švenčių idėjas bei jų išraišką. Tik tada galima suprasti, kokios tradicijos tinka tik šeimai, kokie elementai gali būti panaudojami naujomis sąlygomis platesnėje žmonių bendruomenėje, kokią tradiciją būtina saugoti, ką iš jos elementų galima sėkmingai panaudoti ir šventei, ir kitiems tikslams, kaip tobulinti jau paplitusius papročius, suaktualinti jų senovinį turinį, kad jie sėkmingiau patarnautų visuomenei.

Nėra abejonės: nepavyks išsaugoti visų švenčių apeigų ir papročių, nepavyks išgirsti visų skambių apeiginių liaudies dainų, senieji būrimai ne spės ateitį, o tik paprasčiausiai linksmins jaunimą. Gražu buvo prieš kelerius metus klausytis net miestų kiemuose nuostabių kalėdinių dainų. Tačiau išblėso etnografinių kolektyvų entuziazmas, ir niekas neperėmė šios prasmingos estafetės. Nebeliko net kaimuose prieškalėdinių vakaronių, kai jaunimas rinkdavosi vienon trobon darbelių dirbti, save ir savo gabumus rodyti, drauge pabūti, žaidimų prasimanyti.

Negi visa tai pražus negrįžtamai? Negi fizinio lavinimo mokytojai net su mažyliais nevedžios ratelių, negi triukšmingai žais žaidimą "Trečias bėga", o ne seną žaidimą, palydimą vaikams įdomios dainelės "Oloj laputė, oloj gudruolėlė"? Negi į mokyklų chrestomatijas niekas neįdės kalėdinių dainų, kuriose — nuostabus ir gyvas gyvūnijos pasaulis? Kiek jose švelnumo, jausmo, išminties!

*Antinas antelės ieškojo,
Atrado antelę gilioj upelėj.
— Eikš eikš, antele, pas mane:
Pas mane vandenėlis šiltas,
Mano aukso plunksnelės,
Man sidabro sparneliai —
O po sparneliu šilta.*

LMD III 168 (65)

*Oigi gražus gražumėlis
Žalių eglių šilėlio,
Oigi puikus puikumėlis
Greitos voverėlės.*

*Pilka voverėlė
Po žalias egleles
Greitai šokinėja,
Riešutėlius kramto.*

*O kur buvęs nebuvęs
Pilkasai vilkelis,
Ir pamatė voverėlę,
Pilką pilkuonėlę.*

*— Voverėle tu gražioji,
Voverėle tu pilkoji,
Eikš eikš nuo eglės,
Gražiai pakalbėsim.*

*— Oi vilke vilkeli,
Vilkeli pilkasis,
Nors ir gražūs tavo žodžiai, —
Negeros dūmelės.*

KDLD p. 31

*— Oi tu kiškeli, lelimo,
Oi, ko tu liūdnas, lelimo,
Oi, ko tu nelinksmas, lelimo?*

— Kaip nebūti liūdnam, lelimo,
Kaip būti nelinksmam, lelimo:
Gili žiema, lelimo,
Aukštos tvoros, lelimo,
Trumpos kojos, lelimo.
Kas kalnelis — tai strielčelis, lelimo,
Kas klonelis — tai kurtelis, lelimo.

LMD I 1036 (32)

Iš senų senovės Lietuvoje buvo užsilikusi labai prasminga kiemų lankymo apeiga. Jos buvo laikomasi per Kalėdas ir per Velykas. Pirmąją Kalėdų dieną kalėdotojai, o Velykų — lalautojai apeidavo visus kaimynų kiemus ir atitinkamomis dainomis išsakydavo šeiminiams linkėjimus. Apeiga, kilusi iš tikėjimo magiškaja žodžio galia (jei palinkės gerovės, tai ir įvyks!), galima sakyti, išliko iki šiol. Žinoma, labai pakitusi. Tebėra paprotys siųsti giminėms ir draugams, gerbtiniams žmonėms sveikinimo atvirukus Kalėdų, Naujųjų metų ir Velykų proga ir linkėti gerovės, sveikatos, sėkmės gyvenime ir darbuose. Paprotys išlikęs, bet jo forma turi mažai archaiškų, lietuviškų elementų. Bandė dailininkai pagal liaudies dainų vaizdus kurti sveikinimo atvirukus. Nepavyko. Sunku vaizduojamojo meno formomis perteikti dainas. O kad taip pabandžius gražiai įrašyti senos kalėdinės dainos tekstą ir juo palinkėti šeimai gerovės, santarvės, tėvų namų ramybės?

Vai, ir atbėgo baikštus elnelis,
Baikštus elnelis devyniaragis.
Ant devinto rago stovi seklyčia,
Toje seklyčioj mano broleliai.
— O jūs broleliai, mano kavoliai,
Tai jūs nukalkit man aukso žirkles,
Kad pakarpyčiau pušų viršūnes,
Pušų viršūnes, eglių šakeles,
Kad būt matyti tėvelio dvaras...

LTR 3012 (104)

Kai kuriuose Lietuvos regionuose, ypač Žemaitijoje, labai įdomiai švenčiamos Užgavėnės. Karnavalinės eisenos su tradiciniais liaudiškais Kanapiniu ir Lašiniu, su Kotre ir More pasipildo naujais veikėjais, simbolizuojančiais kovą tarp gėrio ir blogio, šviesos ir tamsos atstovų. Keliami neigiami visuomenės reiškiniai, kritikuojami trūkumai, smerkiami nusižengimai ir kt. Kaukėtiems persirengėliams leidžiama daug. Proga aptarti gyvenimo aktualijas išnaudojama gerai ir labai kūrybingai. Tačiau kai kritikos diapazonas pasidaro neapbrėpiamai platus — nuo nevalyvo kaimyno iki globalinių politinių dalykų, — Užgavėnių

karnavalų rengėjams ne pro šalį susimąstyti, ar tai gerai. Vis dėlto Užgavėnės turi savitų idėjų, ir jų atmesti nevalia. Nedera užmiršti, kad ši triukšminga šventė turi skatinti gamtos jėgas, nulemti gamtos ir žmonių susikaupimą būsimiems darbams, gerovės siekimui. Taigi būtina nenukrypti į vienadienius smulkius trūkumus, banalų politikavimą, išlaikyti saiką ir kūrybingiau ieškoti senajai šventei tinkamų naujų išraiškos elementų.

Būdingiausi visai Lietuvai Užgavėnių pasivažinėjimai (kad linai ilgi augtų!) dabar jau retoki. Pamirštas ir supimosi paprotys, kuris dabar būtų didelė pramoga vaikams. Sūpynės galėtų tapti labai populiarios net miestuose, kur mėgstama rengti Užgavėnių muges.

Labai svarbus supimosi paprotys buvo ir per Velykas. Didelėje Lietuvos dalyje visur ta proga buvo statomos sūpuoklės, išliko platus vertingų, įdomių ir gražių sūpuoklinių dainų repertuaras. Jaunimas supdavosi vis dėl to paties tikslo — kad linai užderėtų, ilgai augtų. (Įdomu, ar linų muziejaus vaikų atkreipė dėmesį į tokį linų augimo skatinimo būdą?) Ilgainiui tas paprotys tapo linksmaja Velykų šventės dalimi, kurios patys aktyviausi veikėjai — vaikai.

Velykos vaikams — smagi šventė. Jie vaikšto kiaušiniuoti, dažo margučius, juos ridena. Apskritai vaikai iš kalendorinių švenčių linke perimti nemažai apeigų ir papročių. Ilgainiui suaugusieji ėmė manyti, kad kai kurie papročiai lyg ir nebereikalingi, nerimti, tinka nebent vaikams pradžiuginti. Šita tendencija nebenauja. Į vaikų repertuarą jau seniai atėjo nemažai kalendorinių švenčių dainų, pavyzdžiui, formulinės ir kitos dainos. Kadangi vaikai ilgiausiai lieka ištikimi senosioms tradicijoms, ypač liaudies kūrybai, švietimo ir auklėjimo įstaigoms verta tuo susidomėti. Labiausiai vaikų estetiniam auklėjimui tinka puikiosios kalendorinių švenčių dainos ir kita tautosaka. Ji galėtų tam tikra prasme kompensuoti tai, kas yra prarasta. O prarasta piemenukų tautosaka, nes nebeliko jos gyvavimo pagrindo — gyvulių ganymo, piemenų švenčių, kaip antai Sekminių rytagonis ir kt.

Vasarą buvo gražių švenčių — nuo Sekminių iki derliaus dorojimo, susijusių su žemdirbyste. Per Sekmines, o ir Jonines šeimininkai su kaimynais apeidavo, aplankydavo javų laukus, apžiūrėdavo, aptardavo būsimą derlių. Visa tai darydavo iškilmingai, oriai, šventiškai. Javų linkymas baigdavosi sambario vaišėmis. Giminės, kaimynai, kartais ir visa kaimo bendruomenė rinkdavosi galulaukėje, gražesnėje kaimo vietoje bendroms vaišėms. Aukštaitijoje jaunos mergaitės apie javų laukus vedžiojo ratelius, dainuodamos tai progai tinkamas dainas. Kažin ar beišliks prasmingos derliaus laukimo šventės, pagerbiančios žemdirbio triušą ir patirtį? Iš tų visų vasaros švenčių tik Joninės, žyminės aukščiausią saulės galios laipsnį, turi tvirtas, išliekamas tradicijas. Ta gamtos duota šventė, kaip ir Kalėdos, svarbi visiems — ir žemdirbiams, ir jau atitrūkusiems nuo žemės žmonėms. Ypač ji miela ir maloni jaunimui. Joninės traukia visus į gamtos prieglobstį, kur žaismingai atliekamos archaiškos apeigos, vyksta paslaptingi būrimai. O protėviai Joninių—Rasos šventės apeigomis tinkamai pagerbdavo saulę motulę, stengdavosi

ugnimi palaikyti jos galią ir vildavosi įgyti malonių — žemei, javams, gyvuliams, o ypač žmonėms.

Tarp švenčių, kurios labiausiai susijusios su žemdirbių veikla, — pavyzdžiui, gyvulių išginimas pavasarį, prapjovos ir kt., — pati žymiausia buvo rugiapjūtės pabaigtuvės. Jos prasidėdavo apeiginiu paskutinio pėdo supjovimu, o toliau vykdavo kitos apeigos: pabaigtuvių vainiko pynimas, talkininkų eisena į šeimininko namus ir vainiko įteikimas, palydimas tam tikromis dainomis, oracijomis, po to — bendros vaišės, pasilinksminimas. Labai daug bendrų bruožų su kiemų lankymo apeiga (kalėdotojai, lalautojai) turi iki šiol populiarios pabaigtuvės, kurių apeiginės dainos aiškiausiai išsako apeigos idėjas — tikėjimą magiškąja žodžio galia, išreiškiamą palinkėjimais gausaus derliaus, gerovės. Tik dabar mažai kas besirūpina tinkamai, su apeigomis supjauti paskutinį pėdą. Pabaigtuvės dažniausiai atitrūksta nuo paties darbo, jos švenčiamos ne išsyk po rugių pjūtės, o tik užbaigus pjauti visus javus. Praleidžiama visa apeiginių veiksmų seka, ir belieka tik simboliškas pabaigtuvių vainikas, įteikiamas daugiau su oracijomis nei dainomis prie bendro vaišių stalo, o kartais pasitenkinama kiek iškilmingesniu susirinkimu.

Taip po truputį atsisakoma dvasingojo protėvių patyrimo, palikimo, nebesistengiama puoselėti senųjų gražių papročių ir apeigų. O jie daug galėtų padėti įvairiau nuspalvinti ne tik mūsų šventes, bet ir atvangos po sunkaus darbo, kasdienybės valandas.

Būtina įsisąmoninti nors ir nykstančių švenčių papročių ar apeigų tikslus, idėjas. Nors į senąsias tradicijas žvelgiame tegul ir ne visai taip rimtai kaip protėviai, vis dėlto reikia įvertinti jų reikšmę seniau ir dabar. Juk liaudies tradicijos palaiko mūsų tautos savitumą.

RITUAL FOLKLORE OF CALENDAR FEASTDAYS AND CONTEMPORARY PROBLEMS

VANDA MISEVIČIENĖ

Summary

As the ages passed by the traditions of Lithuanian feasts have experienced a lot of tests and losses. In the main, only those feasts have survived which have merged with or, properly speaking, stood side by side to the Christian ones, enriching them in their own way. Plenty of folklore connected with customs and rites have been recorded. Ritual songs are particularly rich and valuable. Unfortunately they often lose the basis of their existence and become forgotten. Sometimes rites and customs are treated just as a mere jolly tradition or a peculiar game. Afterwards they are either forgotten or more often intercepted by children.

An illustrative example of rites and customs is the Samogitian Shrove-tide festival. It is a noisy parade of traditional personages, the symbols of the struggle of natural forces and spirits. Nowadays the meaning of this struggle has achieved much broader, even social understanding. Various contemporary problems, shortcomings and transgressions of people, etc. are constantly exposed and criticized.

The spiritual experience of our ancestors, the heritage of the past are still alive in our hearts, the bonds with archaic rites and customs can be sensed too. Though their forms have altered they make our feastdays more variegated, reveal us their sensible content.